

TƏRANƏ ZEYNALOVA

ADU

Rəşid Behbudov60

tarana@mail.ru

MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DILLƏRİNDƏ SƏNƏT-PEŞƏ TERMINLƏRİNİN STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Dili professional məqsədlərlə öyrənən və Azərbaycanın ali və orta məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatını tədris edən və ya tərcüməçi, filoloq kimi fəaliyyət göstərən ali ixtisas məktəblərinin məzunları mətnləri, o cümlədən formal və qeyri-formal xarakter daşıyan mətnləri, müasir və klassik ədəbiyyat nümunələrini dinləyib öz münasibətlərini, mövqeyini, fikir və ideyalarını bildirmək qabiliyyətinə yiyələnmişdirlər. Əksər hallarda ixtisası dil olan fakültələrdə dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr xarici ədəbiyyat nümunələri olan və dünya ədəbiyyatının xəzinəsinə daxil edilmiş əsərlərlə tanış deyillər. Bəzən onlar həmin əsərlər haqqında heç bir məlumata malik deyil. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi nitq modelləri, bu gün istifadə edilən dildən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də audio və video materialların seçiminə diqqət yetirmək lazımdır. Müasir universitet tələbəsi təkcə bu və ya digər sahədə ixtisaslaşmış kadr kimi formalaşmamalıdır. O, həm də ünsiyyətə hazır olmalı və müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, komanda tərkibində işləyə bilmək, ətrafdakılara motivasiya verə bilmək kimi tamamilə yeni sosial bacarıqlara yiyələnəlməlidir. Məhz bu baxımdan ədəbi xəzinə əlçatan olmalıdır. Qloballaşma prosesinin labüdlüyünü və bu prosesi integrasiyanın qaçılmaz olduğunu nəzərə alaraq, elm və təhsil sahələrinin qloballaşma proseslərinə adaptasiyası dildə onun təmin olunmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil olmuşdur. İlk öncə ona görə ki, məhz bu sahələrdə təkcə yeni bilik və texnologiyalar deyil, həm də insanın fikirlərinin ifadəsinin bu və ya digər formalarının yeni mexanizm və üsulları da gündəmi zəbt edir.

Açar sözlər: peşə, danışq, meyar, dil, söz

Termin problemi ilə bağlı hər cür məsələnin şərhində dildə bu və ya digər sənət-peşə terminlərinin yaranmasını gerçəkləşdirən bütün amillər nəzərə alınır.

Bu amillər aşağıdakılardır:

1. Təcrübə;
2. Linqvistik texnika;
3. İnsan psixologiyası və ayrıca fərdin rolu;
4. Cəmiyyətin rolu;
5. Xarici şəraitin təsviri;
6. Adlandırma və dil sistemi;
7. Dilin, təfəkkürün real gerçəkliklə qarşılıqlı münasibəti[4,s.147].

Dilçilikdə peşə-sənət terminlərinin semantik təkamülü, məna diferensiallaşması, semantik inkişafın səbəbləri və istiqamətləri haqqında fikirlər vardır. D. S. Lotte yazır: "Adi söz sənət-peşə termininə çevrilərkən terminlər sistemində müəyyən məna kəsb edir[5,s. 34]. M. Qasimov sənət-peşə terminlərinin semantik baxımdan inkişafı prosesində üç əsas mərhələni qeyd edir:

1. Adi məişət sözlərinin sənət-peşə termininə çevrilməsi;
2. Sənət-peşə terminlərinin mənasının xüsusiləşməsi;
3. Sənət-peşə terminlərinin genişlənməsi [2, s.20].

S. Sadıqova isə semantik üsulla yaranan iki prosesin müşahidə olunduğunu qeyd edir:

1. Ümumişlək mənə daşıyan sözün mənə cəhətdən genişlənilib sənət-peşə termini mənası ifadə etməsi; 2. Sənət-peşə terminlərinin özünün semantik cəhətdən genişlənilib daha yeni mənə kəsb etməsi[2, s.300]. Sənət-peşə terminləri müasir Azərbaycan və ingilis dillərinin bədii üslubunu zənginləşdirir. Dilçilikdə bu vahidlər daim inkişafdadır.

Qeyd edək ki, bəzi peşə adları xüsusi isimlərə çevrilmişdir. Məsələn, Ovçu, Dəmirçi, Alim və s. Gizirin şəklini gətirdilər. Alıb baxdım [8, s.96].

Yuxarıdakı cümlələrdə “gizir” sözü peşə adının xüsusi ismə çevrilməsi ilə meydana gəlmişdir. Dil materiallarını gözdən keçirsək orada xeyli peşə, sahə terminlərinin işləndiyinin şahidi olarıq. Bu sözlər cümlə konturunda xüsusi əlamətləri ilə diqqət çəkir, sintaktik vəzifəni həyata keçirirlər. Müasir Azərbaycan dilindəki digər cümləni nəzərdən keçirək:

“Kişi qanrılıb bir xeyli aralıda gəzişən aqronoma başı ilə işarə elədi” [8, s.229].

Bu cümlədə isə “kişi” sözü həm cins kateqoriyası, həm də kişilik simvolu mənasını verir. Bu zaman bu isimlər bir mənə bütövlüyü yaradırlar. “Aqronom” sözü sənət-peşə bildirir.

Qeyd etməliyik ki, sahə termininin təqdimatı həm yeni sözdə, həm də mənaca ona yaxın olan sözlərin semantik quruluşunda dəyişikliklər yaradır. Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində sənət-peşə terminlərini şərtləndirən cəhətlər təxmini olaraq aşağıdakılardır:

Qloballaşma;

Mədəniyyətlərarası əlaqələr;

Sosial-iqtisadi amillər;

Xalqların istila edilməsi;

Digər xalqlarla dostluq münasibətlərinin formalaşması;

Coğrafi şəraitin gətirdiyi məcburi şərtlər;

Obyektiv inkişaf qanunları və s.

Terminlərin çoxu sözdüzəldici şəkilçilərin ingilis dilində meydana gəlməsi ilə yaranır. Məsələn: ingilis mənşəli –er– icra edən mənasında işlədilən suffiks XVI əsrdə latın dilindən keçən yunan mənşəli –ist– şəkilçisinin sinonimidir. Hər iki şəkilçiyə sənət-peşə bildirən isimlərdə rast gəlinir, işin icraçısını müəyyənləşdirməyə xidmət edir. Məsələn: teacher, driller, driver, writer, journalist, botanist, economist və s. Bu şəkilçilər bəzən bir-birindən fərqlənir.

–er– şəkilçisindən fərqli olaraq –ist– şəkilçisi:

Əksər hallarda ismə əlavə olaraq işlədilir: violinist, receptionist

Bir qayda olaraq, german mənşəli olmayan söz bəzən german mənşəli sözlərə əlavə edilir: walkist, rightist Doktrina və ya sistem, siyasi partiya, ideologiya tərəfdarı mənasında işlədilir. Communist, Marxist, chartist, Darwinist və s. “Qanun tərəfdarı” mənasında işlədilən –ist– şəkilçisinə malik sözlə “nəzəriyyə” bildirən –ism– şəkilçili mücərrəd isimlərlə uyğunluq təşkil edir. Məsələn: communism, socialism və s.

Müasir dövrdə kargüzarlıq sahəsində bir sıra sahə terminləri mövcuddur. VDKS adlı termin adətən Beynəlxalq Yazışmalar Sistemi ilə birgə işlədilir. BYS və VDKS də sahə terminləri kimi nəzərdən keçirilir. DSMB deyilən məxvi kargüzarlıq sahəsi daha aydın şəkildə dövlət sirrinin saxlanması bölməsidir ki, burada dövlət tərəfindən ayrılmış şəxs bu işlərə nəzarəti həyata keçirir. Bundan əlavə, turizm sahəsinə nəzər salsaq, “tur, turbroker, turizm, turist” kimi sənət-peşə terminlərinə rast gələ bilərik. Onu da qeyd edək ki, turizm sahəsinə aid olan terminlərin böyük əksəriyyəti morfoloji yolla düzəlir. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) çı, çi, çu, çü (reklamçı, bukletçi, tərcüməçi);
- 2) lıq, lik, luq, lük (agentlik, turagentlik);
- 3) lı, li, lu, lü (ekipajlı, bahalı);
- 4) sız, siz, suz, süz (ekipajsız, rüsumsuz);
- 5) ıcı, ici, ucu, ücü (icraedici, idarəedici);
- 6) ıntı, inti, untu, üntü (gəzinti, çıxıntı);
- 7) ma, mə (bronlaşdırma, qidalanma);

- 8) iş, iş, uş, üş (yarış, göstəriş);
- 9) maq,mək (satmaq, getmək);
- 10)maz, məz (daşınmaz, qaçılmaz).

Beləliklə, aydın olur ki, xeyli miqdarda terminlər bu sahədə fəal olaraq işlənilirlər.

Misallara nəzər salaq:

“For, it was to be seen with half an eye that he was a thorough gentleman, made to the model of the time; weary of everything, and putting no more faith in anything than Lucifer”[11,s.127].

Yuxarıdakı misalda “model” sözü incəsənət sahəsinə aid olan termin kimi qiymətləndirilir.

Digər bir mikromətnə nəzər salaq:

“The result of varieties of boredom I have undergone, is a conviction, that any set of ideas will do just as much good as any other set and just as much harm as any other set. There is an English family with a charming Italian motto: What will be, will be. It is the only truth going!”[10,s.137] Burada “Italian motto” söz birləşməsi rəssamlıqla bağlı sahələrdə işlədilən termindir. Bu sahəni tədqiq edən alimlərdən T. Henry, K.Larcy, S.Selinceo, J. Lackstrom, M. Todd-Trimble və L. Trimblin adlarını qeyd etmək olar. Onlar sahə terminləri ilə bağlı məlumatlarda müstəqil “info” nun dialoq nitqi şəklində verilməsini xarakterik hesab etmirlər.

Beləliklə, sənət-peşə terminləri müəyyən qayda və qanunlara tabe olsa da öz rəngarənglikləri, nümayiş etdirdikləri “dil performansları” ilə diqqət çəkir.

Aşağıdakı cümlə də maraq doğurur:

“Bobby Holloway says my imagination is a three hundred -ring circus. Currently I was in ring two hundred and ninety –nine , with elephants dancing and clowns cartwheeling and tigers leaping through rings of fire[10,s.98].

“Clowns “ sözü səslənmə baxımından maraq doğurur.

“Harold Gattley's new girl friend - a teacher alone received no fission”. (Harold Gattleyin yeni qız dostu – müəllimə tək qərar vermədi.)[10,s.393].

“Colonel“ sözündən bəhs etmişkən, Jane Austenin “ Pride and Prejudice “ əsərindən götürülmüş parça da italyan kökənli bu sözün müxtəlif vaxtlarda ingilis bədii nəsrinin ən işlək nümunələrindən biri olduğunu təsdiqləyir. *“Colonel Forster arrived here yesterday. He tells us that one of the officers, a close friend of Wickam, believes that Wickam never intended to go to Scotland, or to marry Lidya at all . The colonel followed the couple as far as London , but they have not been seen leaving the capital. Our anxiety, my dear Lizzy, is very great. My teachers believe the worst , and the colonel fears Wickam is not a man to be trusted , but I can not believe to be so wicked”* ((Polkovnik Forster buraya dünən gəldi. O bizə deyir ki, zabidlərdən biri olan Vikamın yaxın dostu inanır ki, Vikam heç vaxt Şotlandiyaya getmək və Lidya ilə evlənmək niyyətində olmamışdır. Polkovnik cütlüyün arxasınca getmiş, amma onların paytaxtı tərk etdiyini görməmişdir. Mənim narahatlığım, əzizim Lizi, çox böyükdür. Mənim müəllimlərim bu barədə pis fikirdədir, və polkovnik qorxur ki, Vikam ona etibar ediləcək adam deyil, amma mən inana bilmirəm ki, o belə qəddardır)[12, s.82].

“Teacher” sözü sənət-peşə terminidir. Təhsil sahəsində işlədilir.

And, taking coat and hat again, driver directed to moving eastward”. (Onunla bağlı baş verənlər onu yatmağa qoya bilməzdi. Və, sürücü paltosunu və papağını götürərək, şərqə doğru istiqamətləndi)[11,s.45].

Burada isə “driver” sürücülük termini kimi işlədilmişdir.

Bəzi misallara nəzər salaq: Məsələn: *“Well, Judge Thatcher, the vilonist, took it and put it out of interst, and it fetched us a money a day a piece all the round. The window Douglas, she took me for her son”*[10,s.46].

“Violonist” sözü musiqi sahəsinə dair sənət- peşə bildirən termindir.

Beləliklə, sənət-peşə terminləri ilə bağlı sahə terminlərinin işləndiyi sahələrə təhsil, turizm, kargüzərlik və s. aid edilir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

7. Abdullayev K. Azərbaycan dilinin sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.
8. Qasimov M. Azərbaycan terminologiyası. Bakı: Mütərcim, 2007, 192 s.
9. Sadıqova S. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı: Elm 2011, 380 s.

Rus dilində

10. Арнольд, В. Стилистика современного английского языка. М. 1990. 500 с.
11. Лотте Д. Основы построения научно-технической терминологии. Изд-во, АН СССР, М., 1961, 158 с.

İngilis dilində

12. Ewer, J.R. Hughes-Davies, E. "Further notes on Developing an English Programme for Students of Science and Technology" in Swalls (ed., 1985), pp.34-45
13. George Yule, The study of language, London: Cambridge, 1996, 307 p.

İstifadə olunmuş mənbələr

14. Çəmənzəminli Y. V. Ayrılıq axşamı, Bakı: Gənclik, 1971, 100 s.
15. Məlikzadə İ. Gümüşgöl əfsanəsi. Bakı: Yazıçı, 1989, 584 s.
16. Hemingway E. To have and have not. M: Международные отношения, 1978, 216 p.
17. John Galsworthy. "The Forsyte Saga". In chancery Book: II Progress, 1987, 303p.
18. Jane Austen. "Pride and Prejudice". Oxford University Press, 1998, 108 p.

Zeynalova T.

The semantical-structural characteristics of the terminology of denoting professions in modern English and Azerbaijani languages

Summary

The article deals with the semantical-structural characteristics of the terminology of denoting professions in English and Azerbaijani languages. While analyzing great attention was given to the facts taken from the linguistic literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the characteristics of these terms. The author emphasizes the role of these words. Since its emergence these words and expressions caught the attention and new researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly and use the language more competently. The analysis shows that these components are interrelated. They interact and complement each other in the process of speech continuum. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication.

The main aim of State program is to form a unique national education by means of ICT and provide qualitative educative opportunity in order to integrate into worldwide education system. The process of teaching languages should be based on the communicative – functional approach to teaching languages. The author tries to detect and describe the ways on this problem. The whole process of teaching speech should be goal-oriented systematic. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. The article deals with the developing communicative competence in language faculties and working out effective ways of listening skills. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative – functional approach

to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. The article is devoted to the mass media in modern methodology. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. This article deals with the teaching in linguistics. The author emphasizes the role of it, referring to the works of scientist that have been researched in this field of linguistics. She emphasizes that since its emergence. This caught the attention of linguistics and new researches appeared.

Key words: profession, speaking, criteria, language, word

Зейналова Т.

Структурно- семантические характеристики слов профессии на современном Азербайджанском и английском языках

Резюме

Статья посвящена к структурно- семантической характеристике слов профессии в Азербайджанском и английском языках. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из лингвистических литератур. Автор пытается раскрыть характеристику этих слов. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл текстов во время анализа еще более ясно, а также использовать язык в еще более разнообразном колорите. Анализ показывает, что эти компоненты взаимосвязаны. Они в процессе формирования взаимодействуют и дополняют друг друга. В данной статье рассматриваются вопросы обучения устной речи в условиях языкового вуза. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Процесс обучения язык в целом и процесс обучения устной речи должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Основной целью Государственной программы является формирование единой общенациональной среды образования путём внедрения и использование современных информационно-коммуникативных технологий и обеспечением возможностью качественного образования, а также создания условий для интеграции государственной системы образования в мировую систему образования. Одной из основных целей изучения языка является обладание умением эффективно общаться на изучаемом языке. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также использовать язык в еще более разнообразном колорите.

Ключевые слова: профессия, разговор, критерия, язык, слова

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 31.05.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nuriyyə Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.